

Jürgen Kaube

Hegels värld

Översättning Jim Jakobsson

fri tanke

Vad är idealism?

ÄNNU VERKAR ALLT LUGNT. Världen, till största delen uppdelad i monarkier, deras kolonier och åtskilliga vita fläckar på kartan, befinner sig omkring 1770 uppenbarligen inte i revolutionärt uppror. Krig förekommer, men sådana har alltid funnits. Liksom handel. Överallt i Europa växer nu industrier fram, en fabriksekonomi med höggradig arbetsdelning, liksom vetenskapligt tänkande och forskning. Vetenskapen stödjer sig på allt fler deltagare som står i allt närmare kontakt med varandra och ständigt presenterar nya insikter. De kemiska grundämnena upptäcks: 1766 väte, 1772 syre, 1775 kol och 1777 svavel. Naturens sammansättning betraktas alltså på ett nytt sätt, genom experiment och i högre upplösning. Även annars publiceras det mycket, och då om »världsliga« frågor och inte längre främst om religion. 1775 äger en häxprocess rum i Tyskland. Fortfarande! säger vi kanske förskräckt idag, men det är den sista processen och straffet verkställs inte. Vissa människor är därför böjda att säga att rationalismen är på frammarsch. Men vetenskapligt förstånd och försöken att tränga tillbaka fördomar är inte i konflikt med utveckling av fantasin. Just runt 1770 skjuter den europeiska romanproduktionen i höjden och kommer aldrig mer att avta. Enbart i England utges vid den här tiden i genomsnitt trehundra till femhundra romaner per årionde, inte bara femtio som under de föregående hundra åren.

Världen befinner sig alltså inte i uppror, men den är livligt sysselsatt. Det är verkligen upplysningens era, om vilken Hegel kommer att säga att dess motto är: »Allt är nyttigt.«¹ På alla områden vidgas gränserna starkt för vad som är möjligt att erfara. Man skulle nästan kunna tro att »världen« för första gången någonsin i historien avtecknar sig

som ett meningsfullt begrepp, för en verklighet som inte bara kan överblickas av en överjordisk betraktare utan också är uppnåelig för människan. Uppnåelig och inte bara något att fantisera om, eftersom allt expanderar, såväl inbillningskraften som vetandet, de politiska ambitionerna likaväl som den tekniska förmågan. Allt på jordklotet verkar i allt högre grad hänga samman med allt annat.

Ta till exempel den brittiske kaptenen James Cook. Som son till en lantarbetare har han från mycket knappa förhållanden arbetat sig upp inom Royal Navy, inte minst genom sin stora kartografiska begåvning. År 1770 befinner han sig på sin första expedition i Söderhavet. När Georg Wilhelm Friedrich Hegel i augusti samma år föds i Stuttgart har Cook, efter att inte långt innan dess nästan ha lidit skeppsbrott, just korsat Endeavour Strait ovanför Australien, vid den här tiden kallat Nya Holland, och är på väg till Nya Guinea. Cook reste i vetenskapens tjänst. Tillsammans med två astronomer skulle han leverera data för att exakt beräkna avstånden mellan solsystemets alla planeter och solen själv, med hjälp av Venuspassagen framför solen, som kunde observeras från Tahiti i början av 1769. Andra astronomiska stationer i detta världsomspännande mättningsprojekt låg på mexikanska västkusten, på Haiti, i Pennsylvania, i Ryssland och i Norge. Att resa till jordens ände för att mäta avståndet mellan jorden och andra planeter, samtidigt som invånarna i hittills isolerade samhällen får veta att det finns andra samhällen – det är globalisering, långt innan ordet kommer i omlopp. »Världen«, heter det långt senare, är ett begrepp som inte har något utanför sig och som inte kan ställas i motsats till något. Även Venus finns »i världen«, liksom solen, till och med Gud. Den tid som Hegel föds in i är alltså en tid när världen som helhet öppnas upp och alltmer dras in i ett självtillräckligt vetande som står i motsats till såväl blotta åsikter som den blotta tron. Så tänker åtminstone de som anser sig stå på vetandets sida.

Allt är nyttigt. Utöver sin astronomiska uppgift hade James Cook också fått i uppdrag att söka efter fartygspassager och därmed handelsvägar. Men framförallt skulle han undersöka existensen av »Sydlandet«, det vill säga den på antika spekulationer vilande föreställningen att Stilla havet av jämviktsskäl måste rymma en väldig jordmassa,

motsvarande Eurasien i storlek. I instruktionerna från det brittiska amiralitetet hette det att dessa avlägsna delar av jordklotet visserligen upptäckts men ännu inte utforskats tillräckligt.

»Det bekanta överhuvudtaget«, kommer Hegel år 1807 att skriva i *Andens fenomenologi*, »är inte förstått bara för att det är bekant.«² Det ska å ena sidan betyda att bara för att det är bekant så är det ännu inte på långa vägar förstått, eftersom förståelse är mer än förtrogenhet. Men det betyder också, och vi måste vänja oss vid sådana mångtydigheter i Hegels sätt att skriva: just för att det är bekant är det inte förstått, för förtrogenhet, känslan av att »självkänt är det så«, kan faktiskt vara ett hinder för förståelse – eftersom man inte får stå alltför nära det man vill förstå, och eftersom det är lätt att förväxla förtrogenhet med förståelse. Vi träder in i en tid som har en förkärlek för det obekanta, och för att främmandegöra det bekanta. Hegel kommer att hålla fast vid bådadera som kännetecken på ett vetenskapligt förfarande.

Begreppet värld fick emellertid inte en ny betydelse enbart genom upptäcktsresorna. Om Cooks seglatser kunde tolkas som en symbol för ett framväxande världsrrike (»Empire«), så berodde det också på att Storbritannien och Preussen just kommit ut som segrare ur ett krig med Habsburgska monarkin, Heliga romerska riket, Frankrike och Ryssland – ett krig som varade från 1756 till 1763 och som vissa har kallat det första världskriget. För detta var också ett krig om och i kolonier, och om en dominans som inte längre var begränsad till Europa utan gällde det som senare skulle kallas »världsmarknaden«. Kriget hade börjat med brittisk-franska konflikter i Nordamerika, och slutat med att alla inblandade makter var djupt skuldsatta. År 1775 börjar det amerikanska frihetskriget, utlöst av Storbritanniens försök att refinansiera sina militära utgifter genom skattehöjningar i kolonierna. Och situationen i Frankrike, som är ekonomiskt helt slutkört av sina krig och sin budgetpolitik, visar likaså hur sammanflätade med varandra alla stater är redan vid den här tiden, inte bara politiskt utan också ekonomiskt. En världsmarknad avtecknar sig: för varor, för kapital, för skulder.

Den värld som Hegel föds in i lever dessutom i känslan av att allt ständigt förbättras. Mellan 1769 och 1788 vidareutvecklar James Watt

till exempel ångmaskinen, i flera steg: genom att förse den med en kondensator som stabiliserar den ångdrivna cylinderns temperatur; omvandla kolvens lyft rörelse till en cirkelrörelse; utveckla en egen vevstake; sätta in en annan drivmekanism för att kringgå befintliga patent; utforma en centrifugalregulator; och så vidare. Watt uppfinner alltså inte ångmaskinen, han förbättrar den. Denna insikt är central för den moderna världen: det finns ingen *creatio ex nihilo*, ingen skapelse ur intet, utan allt har förutsättningar, varje uppfinning är en förbättring.

Watt hade redan tidigare arbetat med att förbättra mekaniska anordningar och skulle även i fortsättningen, som en sorts offentlig byggnadsingenjör, ägna sig åt att mäta upp kanaler och avleda floder. Vintern 1763 ombeds han att reparera en ångmaskin som används på naturfilosofiska seminarier vid Glasgows universitet. Han slås av apparatens höga förbrukning av ånga och kondensvatten, och därmed är hans intresse väckt. Både den ekonomiska avkastningen och konstruktionsproblemen lockar honom till maskintekniken. Till sist kan den steg för steg förbättrade maskinen användas även för ändamål utan koppling till dess ursprungliga uppgift, som var att pumpa upp vatten ur gruvor. Den viktigaste energikällan inom textilindustrin blir ångmaskinen emellertid först efter Hegels död.³

Vare sig man tittar på Watts uppfinningar, innovationerna inom textilteknologin eller framstegen inom tillverkningen av kemikalier – överallt framträder samma bild: slutet av 1700-talet är en tid av ömsesidigt stimulerande innovationer. Och en tid när sidoeffekterna av sådana förbättringar breder ut sig. För att bara ta ett exempel: den flygande mekaniska skytteln ökar vävarnas produktivitet, vilket leder till ökad efterfrågan på garn som material för tyg, alltså stiger priserna på garn. Den ökade efterfrågan tillgodoses genom att automatiserade spinnhjul börjar användas. Detta i sin tur leder till protester från arbetare som förlorat sina jobb i samband med att den tidigare hemindustrin ersatts av fabriker.

Och nu gåtan. Om samhället omkring 1770 och långt in på 1800-talets första tredjedel börjar uppvisa sådana drag som just beskrivits, hur kommer det sig att filosofin som försöker fånga denna tid i

tankar är en idealistisk filosofi? Just detta är den uppgift som Hegel tilldelar filosofin: att greppa sin egen tid.⁴ Inte eviga sanningar, inte alltings grund, utan sin egen tid i tankar. Hur kommer det sig alltså att han lägger ner så mycket energi på teorier om medvetandets och självmedvetandets struktur? Varför bär de filosofiska nyckeltexterna från denna epok titlar som *Kritik av det rena förnuftet*, *Vetenskapslära* och *Andens fenomenologi* eller *Logikens vetenskap*? Hur uppstår, mot bakgrund av den ökande takten på de tekniska, vetenskapliga och ekonomiska innovationernas område, en filosofisk rörelse som kommer att gå till idéhistorien under beteckningen »idealism« – eller »den tyska idealismen«, som den kallas i omvärlden? Hade man inte snarare kunnat vänta sig en »tysk materialism«, en »tysk scientism«, en »tysk empirism« eller en »tysk utilitarism«? I andra länder, framför allt i Storbritannien och Frankrike, uppkommer sådana idéer. Där driver upplysningen fram materialistiska och empiristiska tankeskolor.

Men det tyska bidraget till idéhistorien kring 1800 är annorlunda. Helt annorlunda. I rask för att inte säga rasande takt framläggs mellan 1781 och 1816 tankebyggnader i vilka medvetandet, självmedvetandet, subjektet, tänkandet och anden betraktas som världens centrum. Kant, Jacobi, Reinhold, Fichte, Schelling, Hölderlin, Hegel är de viktigaste namnen. Världen ställs bokstavligen på huvudet.

Idealist kallar vi, utanför filosofins historia, en person som lever i tron att goda avsikter och stora projekt till sist kommer att hävda sig i historien, så att ett och annat också får offras för idealen. I filosofins historia var Immanuel Kant den förste som kallade sig själv idealist. Och det av följande skäl: När vi finner något i vår erfarenhet, låt oss säga vatten, så anpassar vi vårt begrepp efter objektets enskilda egenskaper. Vatten är en vätska, det fryser och förångas vid vissa temperaturer, det kan friska upp, det behövs för liv, vissa fasta ämnen löses upp i det, så att det till exempel finns saltvatten. Vårt begrepp om vattnet rättar sig efter föremålet. I kontrast till detta finns det föremål som vi frambringar för att vi vill. De återfinns alltså inte i naturen – detta »stora något« (Voltaire) – utan deras egenskaper vilar på beslut av individer eller samhället: mina döttrars förnamn, den här boken, seden att äta frukost eller den brittiska monarkin, leksaker,

äktenskapsförord, gudstjänster. Vad sådana saker är kan inte fastställas genom att undersöka deras »natur«, eftersom de inte har sprungit upp som svampar ur den fuktiga jorden, utan vi måste fråga hur de har konstruerats.

Så långt är det lätt att skilja mellan det ena och det andra. Men det knepiga är att det finns företeelser som inte kan föras till någondera sidan av denna distinktion.⁵ För hur är det med »föremål« som vi varken påträffar eller själva har frambringat? Hit hör själen, med dess påstådda egenskap att vara odödlig. Och vad kan vi säga om Gud, eller den frihet som vi tror oss ha utan att kunna påvisa den? Men inte heller orsakssamband eller tid kan vi se. Att något inträffade efter något annat förutsätter begreppet tid, som inte utan vidare kan utvinnas ur serien av händelser. Eller? När vi säger: »Hegel levde efter Newton«, så verkar detta vara ett empiriskt faktum som kan avläsas ur deras födelse- och dödsdatum. Men redan formuleringen »Newton och Hegel levde under samma epok« tvingar oss att tänka efter. Omdömet att de levde efter varandra utgår från en skala där det inte är relevant att de i någon mening tillhörde samma historiska tid, utan bara att tid förflutit mellan den enes och den andres liv. Detta gäller även varje sinnesintryck av att saker och ting följer på varandra: det förutsätter begreppet »olika tidpunkter«.

Idealisterna insisterar alltså på att syssla med sådana begrepp och modeller i avsikt att formulera sanna satser om föremålen i fråga, även när det inte rör sig om sinnligt förnimbara företeelser – inte om »ting«. Här handlar det emellertid inte bara om kunskapsteoretiska intressen. Det utgår också från antagandet att den religiösa tron och synen på till exempel gudstjänster hänger på våra omdömen om Gud; att utformningen av kontrakt och accepterandet av monarkin hänger på våra omdömen om frihet; att barnuppfostran och synen på moral hänger på våra omdömen om själen. När idealismen ställer världen på huvudet, så är det alltså för att det som vi själva frambringar, men även analysen av empiriska objekt – till exempel av vattnet – rymmer en lång rad begrepp som för sin del inte är empiriska. Det gäller inte minst begreppet *erfarenhet* självt.

I idealismen ligger med andra ord påståendet att vi kan begripa

världen genom tänkande, eftersom den själ är »tankeformad« och till väsentliga delar vår egen skapelse. Medvetandet är aktivt. Det skiljer intrycken åt utifrån begrepp: det här är dansaren, det där är dansen. Det kombinerar intryck: örat tillhör hunden, men inte kopplet. Det jämför intryck: samma person idag och igår. Det som håller samman sådana distinktioner, kombinationer och jämförelser är enligt idealisterna »jaget«.

Den filosofiska idealismen, från Kants *Kritik av det rena förnuftet*, som utkommer 1781, till Hegels *Logikens vetenskap*, som utkommer mellan 1812 och 1816, är ett försök att ur ett fåtal tankar härleda alla väsentliga begrepp i människans självförståelse, i vetenskapen om naturliga och historiska fenomen och i de viktigaste makter som påverkar livet – religion, konst, politik, rätt och moral. Dessa tankar ska närmare bestämt vara sådana som handlar om det mänskliga medvetandets struktur och arbetssätt. Att förstå hur vi varseblir, tänker och reflekterar innebär att begripa världen i dess helhet – det är idealismens premiss. För Hegel är idealism därför att övervinna motsatser – ande och värld, själ och kropp, jag och natur, begrepp och åskådning – genom vetande.⁶

Genom de tekniska, vetenskapliga och ekonomiska framstegen känner sig alltså just idealismen kallad att träda fram, som en filosofi för vilken frihet, meningsfull konstruktion och tänkande präglar vad som händer i världen: »andens särskilda prägel: att ständigt fortskrida mot det fullkomligare, i en rät linje som sträcker sig in i oändligheten«, som Fichte formulerar det i *Människans bestämelse* från 1800.⁷ Vid den tidpunkt när detta sades hade den amerikanska och framför allt den franska revolutionen redan ägt rum. Till den vetenskapliga och industriella revolutionens första steg hade tillkommit de politiska revolutionerna, som sträckte sig från Nordamerikas självständighetsförklaring 1776, stormningen av Bastiljen 1789 och den allmänna deklarationen om mänskliga rättigheter och *Bill of Rights* samma år, fram till Napoleons erövring av Europa och hans nederlag 1815.

I Tyskland, som vid den här tiden varken var en nation eller en stat, ägde i stället en annan revolution rum, likaså av stor vikt för det moderna samhället: bildningsrevolutionen.⁸ Denna hänger ihop

med idealismen, och inte bara för att dess filosofer tillhör den första generationen vars bildningsgång bestäms av de nu inledda reformerna av skolväsendet. De kommer själva också att bidra till dessa reformer och reflektera och publicera mycket kring bildning, skolor, universitet – de kommer faktiskt att förändra utbildningsväsendet. Författare till den inflytelserika reformskriften *Filantropinismens och humanismens strid i teorin om vår tids uppfostrande undervisning* från 1808 är Friedrich Immanuel Niethammer, som sedan sin studenttid i Tübingen stått i nära kontakt med Hegel, Schelling och Hölderlin.

Dessutom går idealismen hand i hand med uppbyggandet av ett ofentligt skolsystem. Till att börja med är en titel som *Människosläktets fostran* av Lessing från år 1780 endast metaforiskt menad, vilket gäller även Herders *Också en historiefilosofi för mänsklighetens bildning* från 1774. För hur skulle man kunna uppfostra eller bilda mänskligheten som sådan? Vad sådana uttryckssätt likväl vittnar om är följande: bildning, intellektuella lärare och en revolution i tänkesätten tillskrivs i Tyskland en avgörande social betydelse i epokens förändring i riktning mot ett modernt samhälle, redan före framväxten av det idealistiska tänkesättet i snävare mening. Diskussioner uppkommer om vikten av att »tänka själv«, förhållandet mellan yrkesinriktad och teoretisk undervisning och vilken betydelse antikens språk kan ha för utbildningen av borgerliga eliter. Utbildningen förskjuts också alltmer från hemmet till skolor och universitet. Det nära sambandet mellan utbildning och tillhörighet till ett visst socialt stånd upplöses, den tidigmoderna epokens utbud av lärare och undervisning med dess mångfald av privata utbildningar och latinskolor växer stadigt och kopplingen mellan utbildning och stat blir allt starkare.⁹ Att detta också var en undanmanöver är uppenbart. Upphävandet av risken för politisk förändring komparerades med hänvisning till möjligheten att utbilda sig.

Alla revolutioner – politiska, industriella, pedagogiska och vetenskapliga – handlar om att frigöra samhället från »naturliga« förutsättningar. Därmed ännu inte sagt att de europeiska nationerna skulle ha frigjort sig från naturliga omständigheter när det gällde att försörja sina invånare genom industriell produktion. I sviterna av den »lilla

istiden« inträffar tre förödande missväxter som drabbar hela Europa. Det börjar 1770, när frost och snöfall fortsätter att växla långt in på våren, följt av ett ständigt regnande som till på köpet får den skrala skörden att ruttna bort i ladorna. Först fem år senare återgår försörjningsläget till det normala, utan att hungerkriser för den skull upphör att vara en del av den europeiska erfarenheten. Men de blir mer sällsynta, förblir trots all sin fasa – Irland! – lokalt begränsade, och samhället lever mer och mer i känslan av att man kan göra sig oberoende av naturens cykler och inte måste vara utsatt för okontrollerbara processer. Hegels filosofi, till många kritikers upprördhet, kommer att beskriva samhället som förnuftigt och världshistorien som ett fortskridande i riktning mot hans egen tid.

Vad är alltså idealism? Kanske är ett exempel från teknikens historia mer upplysande än alla hänvisningar till filosofiska landvinningar. Bröderna Montgolfier, Joseph Michel och Jacques Étienne, pappersfabrikanter från Annonay nära Lyon, hade fått upp sin första varmluftsballong i luften den 4 juni 1783. Den ska ha fortsatt att flyga i hela tio minuter och stigit till tvåtusen meters höjd. Inte långt senare upprepade de sitt försök inför ögonen på kung Ludvig XVI, med tre djur som flygpassagerare: ett får, en anka och en tupp. Den första bemannade flygfärden i ett luftskepp ägde rum inte långt därefter, den 21 november samma år, med fysikern Jean-François Pilâtre de Rozier som styrman och officeren François d'Arlandes som passagerare. De behövde tjugofem minuter för att med en montgolfière, som farkosterna genast började kallas, tillryggalägga åtta kilometer från slottet La Muette i Passy över Seine till kullen Butte aux Cailles. Ett och ett halvt år senare, under ett försök att korsa Engelska kanalen i en egentillverkad ballong, störtade Rozier ner i Atlanten och dog tillsammans med sin passagerare – flygtrafikens första dödsoffer – eftersom vätet i ballonghöljet antändes.¹⁰

Detta var idealism: att genom nästan ingenting och en tanke – i detta fall tanken att uppvärmd luft skapar lyftkraft – stiga till en höjd som gjorde det möjligt att betrakta jorden ur ett tidigare oanat

perspektiv, utan direkt inblandning av kommersiella, politiska eller religiösa motiv. Eller rättare sagt: vilka motiv som än kan ha spelat in, fick resultatet av ansträngningarna frågan om vilka intressen som låg bakom att blekna bort. Luftfärderna var ett resultat av forskning och experiment kring gaser, en verksamhet som ökat kraftigt under andra hälften av 1700-talet. Viljan att för kungen och hans hov visa vad man var i stånd att göra spelade förvisso en roll. Denna inställning kallades en gång i tiden »förmågemedvetenhet«: någon handlar inte för att uppnå något utan helt enkelt för att han eller hon kan det, för att det går. Idealism är medvetenhet om sin filosofiska förmåga: att genom nästan ingenting – självmedvetandet – stiga till en höjd som gör det möjligt att betrakta världen ur ett tidigare oänt perspektiv, närmare bestämt som en helhet vars delar hänger samman på ett meningsfullt sätt, som något beundransvärt i vilket hela historiska epokers arbete finns nedlagt och som kan förstås så länge man bara intar rätt distans till det. Inte för nära, inte för långt bort.

Hegel går i skolan

Så mycket är emellertid säkert att enskilda människor, hur mycket de än fostrar sina skyddslingar, inte kan bringa det därhän att dessa uppnår sin bestämning. Det är inte enskilda människor utan människosläktet som skall nå dit.

Immanuel Kant¹

OM HEGELS BARNDOM och ungdom vet vi inte särskilt mycket. Själv berättade han knappt något om den tiden; det gäller även början på hans studier i Tübingen och tiden därefter. Något behov av att skriva självbiografiskt kände han aldrig. En av få kommentarer är från 1825, när han skriver till sin syster Christiane: »Idag är det årsdagen av vår mors död, en dag som jag alltid håller i minnet.«² Modern hade dött den 20 september 1783, bara fyrtioett år gammal, när Hegel var tretton och liksom hela familjen drabbades av »gallfeber« – troligen tyfus: »Hegel var så sjuk att han redan hade de bruna hudfläckarna«, erinrar sig systern senare.³

De fåtaliga minnen från hans tidiga år som finns bevarade utöver detta härrör inte från Hegel själv, och de få dokument som han lämnade efter sig i form av dagboksanteckningar, avskrifter ur böcker och korta uppsatser hänför sig nästan uteslutande till hans skoltid, texter som han läste och de tankar som utgick från dem. Om man ville ta detta som en fullständig beskrivning av hans första år, skulle Hegels liv inte bestå av annat än bildning, två eller tre livshotande sjukdomar och moraliska överväganden kring dygden, strävan efter lycka och emellanåt döden.

Det vi vet om honom är alltså först av allt att han studerade och

läste – studerade mycket och läste mycket. Vid femton års ålder noterar han i sin dagbok vilka böcker han just köpt från dödsboet efter en tidigt bortgångna lärare: Aristoteles *Nikomachiska etik*, tal av de grekiska retorikerna Demosthenes och Isokrates, Ciceros filosofiska skrifter, *Attiska nätter* av Aulus Gellius samt verk av tolv andra romerska författare. Under hela sitt liv kommer han aldrig att lämna bildningens sfär, »bildningen till vetenskaperna«, som han senare formulerar det i sin meritförteckning: elev, student, privatlärare, universitetsdocent, journalist, gymnasielärare och skolrektor, slutligen professor – detta kommer till sist att ha varit hans yrken.

Redan att vara elev var för honom ett kall, som han uppenbarligen trivdes bra med. Vid tre års ålder inskolas han och får redan före sex års ålder börja studera latin; hans mor övar deklinationerna och ordförrådet med honom. Vid åtta års ålder blir han livshotande sjuk i smittkoppor, som gör honom blind i flera dagar och får läkaren att ge upp hoppet om honom. Men Hegel tillfrisknar och fortsätter sina studier. Han är alltid bland de bästa i sin klass vid Stuttgarts *Gymnasium Illustre*, »die Hohe Schule«, där han går sedan hösten 1776 och som ligger bara hundra meter från hans föräldrahem – två våningar samt vind, tvättstuga, källare med välvt tak, gårdsutrymme och en liten trädgård. Lärarna uppskattar honom. En av dem, den unge preceptorn Johann Jakob Löffler, som Hegel nämner som en förebild, ger åttaåringen Shakespeares verk, med kommentaren att han ännu inte kommer att förstå dem, men snart. Preceptorer var lärare som undervisade gymnasiet lägre klasser i alla ämnen, medan professorer höll föreläsningar i sina respektive ämnen för gymnasiet högre klasser. Undervisningen pågick under vintern från åtta till elva, sommartid från sju till tio, samt fyra gånger i veckan från fjorton till sexton. Till detta kom privatlektioner, som Hegel får i bland annat geometri, mätningsteknik och astronomi, av en i naturvetenskap bevärdad lärare vid Karlsschule, men också av den nämnde preceptorn liksom fysik- och matematikprofessorn Philipp Heinrich Hopf, som väcker hans entusiasm för sina ämnen.⁴

Till skolgången hörde på den här tiden ständiga examinationer, avsedda att begränsa tillträdet till landets eftertraktade klosterekolor, i

vars händer den teologiska utbildningen låg. Från sitt tionde levnadsår examineras Hegel sammanlagt fem gånger i ett landsomfattande prov för latinstudenter, fast han till sist valde att söka till Tübinger Stift via övergymnasiet, något som bara var möjligt för gymnasieelever från Stuttgart.⁵ Åtta timmar latin, tre i grekiska, två i hebreiska och två eller tre i historia var obligatoriskt; därutöver studerade Hegel också franska. Vissa lärare slog fortfarande sina elever, men andra kunde redan etablera mer konstruktiva relationer med dem. Hegel är ingen autodidakt, inte en av de många intellektuella under sent 1700-tal som genom kval och motstånd måste kämpa sig fram till bildningens värld, som en ovänlig omgivning inte unnar honom. Hans föräldrar och många av hans lärare vill verkligen att han ska lära sig saker och inte bara råplugga. Flera gånger nämner han att han även utanför skolan tagit promenader med vuxna och samtalat om skolans ämnen.

Därmed skulle vi redan ha täckt nästan allt som är känt om Hegels tidiga år. Om det inte vore för hans anteckningar om vad han läste och ett antal korta uppsatser. I sin »Dagbok«, i övnings syfte skriven dels på latin och dels på tyska, som han för oregelbundet mellan juni 1785 och januari 1787, noterar han i första hand sitt pensum, reflekterar över det sociala beteendet och moraliska problem och bearbetar vad han läst. »Ingen annan världshistoria har tilltalat mig lika mycket som Schröks. Han undviker ledan med alla namn i en specialhistoria«⁶ – man frågar sig hur många världs- och specialhistoriska verk femtonåringen redan hade bakom sig. Nedtecknade finns matematikproblem, latinövningar och förnumstiga visdomar hämtade från strödda skrifter som till exempel läkaren Zimmermanns *Om ensamheten* från 1784 eller upplysningslärar av genomsnittligt slag i stil med Johann Heinrich Campes *Theophron eller den erfarna rådgivaren för den oerfarna ungdomen* från 1783, ur vilken han till exempel noterar: »Habent enim laudique infamiaeque monopolium«, det vill säga: kvinnor har monopol på beröm och klander, varigenom de bidrar till att förfina sederna. Översätter gör Hegel också: Epiktetos handbok i stoisk morallära, Pseudo-Longinos avhandling om det sublimala, avsnitt ur Sofokles dramer. Däremellan noterar han anekdoter, skisserar två eller tre sidor till en uppsats om att excerpera och frågan om mening-

en med att lära sig latin, skriver en del om en total månförmörkelse, för att därefter återgå till att samla läsefrukter.

Eftersom biblioteket en viss lördag inte erbjöd någon annan bok, läser Hegel den franske esteten Charles Batteux, men även Herodotos, Livius och – med stor entusiasm – brevromanen *Sofias resa från Memel till Sachsen* av Johann Timotheus Hermes, en samtida storsäljare. Senare skulle den hätske Schopenhauer, som aldrig drog sig för att baktala Hegel, göra sig lustig över detta och säga att han för sin del föredrog Homeros framför *Resan från Memel till Sachsen* i sin ungdom. Men man kan förstå att en fantiserad resa till det samtida Sachsen omkring 1785 kändes levande för en student – som självklart också var bevandrad i Homeros och försökte sig på att översätta ur *Iliaden*. Vid den här tiden lär Hegel ännu sällan ha överträtt Stuttgarts stadsgränser, så att han kände till inte bara Sachsen utan även resten av världen endast genom läsning. Att läsa *Sofias resa* innebar vid den här tiden framför allt att njuta av de känslor som författaren förmådde väcka hos läsaren. En ung kvinna på resande fot – vilka perspektiv, faror och tillfällen att reflektera över allt som kan hända rymde inte detta: »Mademoiselle, jag måste öppna dörren: men jag är rädd att ni blir förkyld: ni är för delikat ...? Här avbröt han sig och tvingade sig att slita bort blicken från mig. Och nu ska jag inte försöka beskriva för er den förödmjukande förlägenhet som jag plötsligt befann mig i! Nu helt utan risk för att svimma, som jag nyss varit nära att göra, hoppade jag upp för att leta efter min näsduk: och han själv höll fram den för mig.«⁷ Som alla läskunniga gick Hegel på bio innan det fanns biografier. Kort sagt, Hegel läser helt enkelt allt han får tag på, från det svåraste till det enklaste. Han läser huller om buller. »Böcker«, som Novalis formulerade det lite senare, »är en modern genre av historiska väsen – men en mycket betydande sådan. Kanske har de ersatt traditionerna.«⁸

Ibland skriver Hegel också ner något i sin dagbok bara *in fugam vacui*: för att han inte vill lämna tomma sidor.⁹ Inget tema uppehåller honom mer än några dagar. Balans är allmänt sett något han strävar efter i sina tankar. Det sinnliga, heter det, är inte ont som sådant; gott och ont samexisterar hos människor, allt ont har också sin goda

sida, prisandet av dygden får inte fjärma oss från världen – sådana avvägningar i harmoniserande syfte genomsyrar hans dagbok. Då och då angrips vidskepelsen, inte minst den katolska, men även här ger Hegel omedelbart efter och hyllar en katolsk predikan han hört för att den avstod från konfessionell polemik.

De omfattande excerpter som Hegel enligt sin förste levnadstecknare Karl Rosenkranz gjorde ur aktuella skrifter av upplysningens intellektuella, från Mendelssohn och Gottsched över Rousseau och Wieland till Lessing och Ferguson, finns tyvärr inte bevarade. Men vi har i alla fall en fyrsidig uppsats från 1788, »Om några karaktäristiska skillnader hos de gamla diktarna«, som bär tydliga spår av sådan läsning. Hegel står här under intryck av Christian Garves *Betraktelse över några skillnader i de äldsta och nyare författarnas verk, särskilt diktarnas*, utgiven 1770. I detta verk hävdar den lärde Garve, med orätt betecknad som bara en populär- och damfilosof, att antikens författare var mer koncentrerade på sina ämnen, medan de moderna diktarna distraheras av utsikterna till publikens bifall. Den antike skriftställaren är enligt Garve ett barn som lever helt och hållet i nuet, medan den moderna författaren oupphörligt reflekterar över vad han gör, och därmed över vad han redan gjort och vad han ännu har framför sig. Antikens författare lärde sig av naturen och genom sinnlig varseblivning, de nya håller sig alltid i närheten av sina böcker, »deras sysselsättningar och tidsfördriv finns till stor del inom de fyra väggarna i deras rum«. »Vi observerar alltså«, enligt Garve, »mycket lite själva. Många saker sker dagligen inför våra ögon, eller är bara några steg bort från oss, nästan utan att vi märker dem förrän vi hittat dem i böcker.«¹⁰ Måste inte Hegel ha relaterat detta även till sin egen erfarenhet?

»Vi lär oss«, kommenterar den nästan artonårige Hegel, »från och med vår ungdom den gångbara uppsättningen ord och tecken för idéer, och de vilar i våra huvuden utan att vara verksamma eller användas.« Till att börja med har vi orden, först därefter de erfarenheter som gör det möjligt att tänka något i anslutning till dem. Samtidigt är orden former som »modellerar« tänkandet och sättet att se något, alltså erfarenheten.¹¹ Hegel konstaterar att detta sätt att bilda sig hos många människor leder till serier av tankar som löper sida vid sida

utan att vara förenade till ett system eller ens beröra varandra. Man läser alltså det här och det där, inser det ena, men också något annat, om det hela passar ihop ser man inte genast och ibland aldrig. Vi ska se hur träffande denna iakttagelse beskriver situationen för en ung intellektuell som snart ska försöka visa att upplysningen, den grekiska filosofin, kristendomen och Kant alla i grund och botten syftade till liknande tankar. När begreppet *system* långt senare i Hegels liv blir framträdande, är det värt att komma ihåg ynglingens notering om obehaget inför det osammanhängande.

Hegel föddes inte som idealist.¹² Det gör ingen. Men inte heller glöden i hans senare tankar, eller den litterära kraften i de första utkasterna till en tolkning av den kristna religionen, ser man några spår av i hans ungdomsskrifter. Vad vi finner är en flitig men inte precis lidelsefull ynglings vilja att ta upp, sammanställa och kommentera en mängd olika åsikter om världen. Hans senare polemik mot att »hålla något för sant enligt sin egen mening«, som bland annat återfinns i hans skrifter från tiden som skollärare i Nürnberg, kunde ha åberopat hans egen bildningsgång. Originella missuppfattningar, heter det där, har ingen fördel framför missuppfattningar som man läst sig till, och även självständigt tänkande behöver näring, objekt och riktlinjer utifrån vilka det kan bekräftas, när ett visst stoff väl blivit förstått. Jaget hämtar inte allt ur jaget. Först läsa, sedan tänka – därefter skriva.

Georg Wilhelm Friedrich Hegel, som i hemmet kallas »Wilhelm«, kommer till världen den 27 augusti 1770 i Stuttgart, född in i en württembergisk familj av protestantiska notabiliteter. Notabiliteter betyder här: präster, advokater, skollärare, förvaltningsfolk. På dåtidens språk hörde de till »ärbarheten«. Vad gäller prästerna är det visserligen redan länge sedan, sett i rakt nedstigande led; i moderns släkt finns det inga alls. Till skillnad från sina studentkamrater Hölderlin och Schelling växer Hegel alltså inte upp i den stereotypa evangeliska prästgården, även om sådana prästgårdar alltid finns i närheten: »Också prästen som döpte Schiller var enligt Gustav Schwabs uppgift en Hegel.«¹³

Flera av hans förfäder beklädde ämbetet som »landskapsregistrator«, till exempel hans morfars far. Det betyder nu inte att han hade något

att göra med skogar eller vägar; i dåtidens språkbruk var »landskapet« i motsats till »herrsskapet« företrädare för den borgerliga befolkningen i de så kallade *Amtsstädte*, vilka fungerade som administrativa centrum. Stuttgart, »hembygdens furstinna« (Hölderlin), var säte för residenset och denna ståndsrepresentation. Andra medlemmar av släkten var regeringssekreterare och högre ämbetsmän, bland dem hans farfar, som dog nio år innan Hegel föddes. Mycket äldre än sextio blev människor oftast inte vid den här tiden. Hegels far i sin tur, Georg Ludwig Hegel, som hade studerat juridik i sin födelsestad Tübingen och blev sextiosex år gammal, var sekreterare och senare expeditionsråd vid »räntekammaren«. Han förvaltade alltså landsfurstens intäkter (»räntor«); idag skulle vi kanske säga att han arbetade vid Stuttgarts skattemyndighet. Av sex syskon överlever tre barndomen: Hegel som den förstfödde, hans bror Georg, sedermera officer som inte återvänder från Napoleons ryska fälttåg 1812, och hans syster Christiane Luise, som vi ska höra mer om längre fram.

En familj av tjänstemän på mellannivå, alltså. Vems tjänstemän var de? Württemberg styrdes sedan 1744 av hertig Karl Eugen, som tagit över landets angelägenheter vid sexton års ålder efter att hans protestantiska förmyndare först låtit uppfostra honom i Preussen, vid Fredrik II:s hov, för att avlägsna den unge katolske prinsen från Habsburgs inflytande. Till att börja med hjälpte det inte mycket. Efter sitt ämbetsstillträde i senbarockens stil intresserade sig monarken särskilt för att odla sin kungliga image genom representativa byggnader, jakter och festligheter som kunde vara upp till fjorton dagar, odlandet av de musikaliska konsterna och uppvaktning av kvinnliga scenkonstnärer. Bara två år före Hegels födelse uppfördes på residensslottet i det närliggande Ludwigsburg operan *Fetonte*, av hovkapellmästaren Niccolò Jommelli, med mer än fyrahundra statister, däribland trehundrafyrtio soldater varav åttiosex till häst.¹⁴ Karl Eugens gemål, Elisabeth Fredrika Sofia, stod snart inte ut med alla älskarinnor i hushållet och flydde 1756 till sin familj i Bayreuth. Under sin regeringstid försåg hertigen omgående landet med fyra nya slott, däribland Montrepos och Solitude liksom Nya Slottet i Stuttgart, som han tilltvingade sig av stadsborna genom hotet att

annars flytta med sitt hov till Ludwigsburg, i folkmun också kallat »Lumpenburg«. Vilket han sedan också gjorde. När Hegel föds är den »jourhavande residensstaden« med sina femtontusen invånare sedan sex år inte längre en residensstad. När Hegel börjar skolan har den blivit det på nytt.¹⁵

Denna vacklande regerings- och livsstil, med ärelystnaden i centrum, ledde till betydande utgifter, vartill från och med 1756 kom kostnaderna för Württembergs deltagande i Sjuårskriget. »Landskapet« vägrade finansiera det genom skatter. Detta var ingen liten fråga, då landständerna, som en församling av riddare, kyrkoföreträdare och »landskapet«, redan över tvåhundra år tidigare hade tillförsäkrats rätten att bevilja skatter. Borgmästarna motsatte sig därför hovets försök att driva in skatterna med militärt våld. Därtill kom att Karl Eugen hade förpliktat sig – för att finansiera sin hovstat och mot förskotts betalning – att i händelse av krig »låna ut« sextusen man som soldater till Frankrike. Detta stred mot Württembergs författning och stegrade konflikten mellan borgerskapet och hovet ytterligare. En lantdag som hertigen inkallat 1764 för att komma över pengar upplöste han omedelbart när ständerna visade sig motspänstiga.

Hegels familj tillhörde alltså ett borgerligt skikt som arbetade för hertigdömet och såtillvida inte alls var »republikanskt« sinnat. Men man insisterade på borgerskapets hävdvunna rättigheter och sonandet av de flerfaldiga brott mot författningen som monarken gjort sig skyldig till. Tjänstemannen tjänar sin herre, men endast inom ramen för dennes lagenligt fastlagda beslutsutrymme. Plundring av kassakistor för att finansiera förlustelser låg inte inom detta utrymme, enligt uppfattningen i Württembergs *Amtsstädte*.

År 1770, inför rikshovrådet i Wien, ägde den så kallade *Erbvergleich* (arvsuppgörelsen) rum i Heliga romerska riket av tysk nation, som Württemberg tillhörde. Rättigheterna för de ständer som hade vänt sig till rådet bekräftades av kejsaren; lantdagen, hette det, var fäderneslandets representativa organ. Hertigen måste ändra sitt sätt att regera och skära ner på sina höga utgifter. Det gjorde han. Åtta år efter denna dom lät Karl Eugen från landets alla predikstolar läsa upp en botgörelseförklaring i vilken han under appell till bland andra sina

tjänstemän lovade att göra politisk bättring och engagera sig i rollen som omtänksam landsfader. Det innebar mindre pompa, mindre ärelystnad, mindre militär.

Och i stället? Bildning. Det framstår faktiskt som en historisk poäng att övergången från senbarock till »upplyst« absolutism – det vill säga: av det måttfullare och nyktrare slaget – i Württemberg ägde rum just när de blivande företrädarna för den filosofiska bildningstanken kom till världen som landets barn. Redan våren 1770 hade hertigen på slottet Solitude grundat ett »Militärt barnhem«, som ett år senare döptes om till »Militär plantskola«, för att två år senare kallas »Militärakademi« och slutligen flytta till Stuttgart som den »Karlsschule« vars mest kända elev blev Friedrich Schiller. Detta hade år 1765 föregåtts av öppnandet av det hertigligen biblioteket för alla läskunniga, »onsdagar och lördagar från 2 till 5«,¹⁶ som Hegel skriver.

Även på Hegels gymnasium ledde hertigens nyvaknade intresse för skolundervisning till spänningar. Lärarna utnämndes av hertigen, men skoltillsynen låg hos den protestantiska kyrkan. Resultatet blev inte bara att många lärare drevs igenom av hertigen mot kyrkligt motstånd; i skolan återspeglades också de olika uppfattningar om den högre utbildningens mening som diskuterades i Tyskland vid den här tiden. Under inflytande av dessa uppfattningar förvandlades *Gymnasium Illustre* efter hand till en allmänbildande högre skola, i stället för en inrättning som i första hand förberedde studenter för teologiska studier i Tübingen. Större vikt lades vid ämnen som matematik, fysik och geografi. Fram till dess hade skolan inte ens haft utrustning för fysikaliska experiment. Antika texter i sin tur skulle inte längre studeras bara för de gamla språkens betydelse för den kristna traditionen, utan också för att lära känna antiken, det vill säga för innehållets skull.

Lärarkåren var emellertid oenig i dessa frågor. Vissa professorer, efter smärtsamma erfarenheter av de pietistiska bildningsmetodernas brutala fromleri, ville absolut ge det kritiska förnuftet företräde i behandlingen av religiösa frågor, medan andra i den så kallade nyhumanismens anda öppnade sig för den historiska världen och naturvetenskaperna. Den förhärskande motsättningen var alltså inte

mellan dogmatism och upplysning, utan mellan ohistoriskt och historiskt tänkande. En belysande anekdot i sammanhanget, som Hegel nedtecknar i sin dagbok, handlar om den dödsdömde Sokrates. Enligt Platons *Försvarstal* bad Sokrates under sina sista timmar att man på hans bekostnad skulle offra en tupp till läkekonstens gud, Asklepios. Den rationalistiska förklaring som gavs av Hegels skollärare Philipp August Offterdingen var denna: Sokrates, personifieringen av den grekiska upplysningen, uppträder så oförnuftigt och vidskepligt eftersom det gift som avslutar hans liv redan har börjat verka. Mot detta Hegel: »Förutom denna orsak tror jag också att han tänkte att eftersom detta var brukligt, så ville han inte förolämpa folket ännu mer genom att försumma denna obetydliga gåva.«¹⁷ Enligt Hegel handlar Sokrates alltså kanske sakligt sett oförnuftigt, men socialt sett förståndigt. Uppfattad på detta sätt är tron, som också kan kallas vidskepelse, inte bara ett hävdande av gudarnas mottaglighet för böner, utan också en samhällsritual. För att se det får man bara inte ha ett alltför snävt begrepp om förståndet, om sunda förnuftet och om upplysning. Mindre än ett år senare finner Hegel i Johann Jakob Duschs *Brev för smakens bildande* en anmärkning tillskriven den franske dramatikern Racine: med frasen »Vi är skyldiga Asklepios en tupp« hade Sokrates bara citerat ett grekiskt ordspråk, på samma sätt som en upplyst fransman gör när han säger till en vän att de nu måste tända ett ljus (»nous devons une belle chandelle«).¹⁸

Hegel blev med andra ord tidigt uppmärksam på en rad intellektuella spänningar i sin samtid. Hegels favoritlärare, Johann Jakob Löffler, anklagades till exempel för att försumma utantillinläringen.¹⁹ Vad hans elev däremot måste ha uppskattat i sina samtal med läraren, som undervisade honom även privat, var just innantillinläringen, diskussionen om skolämnena och förklarandet av skälen till att man ska ägna sig åt dem. 1785 måste han acceptera denna beundrade människas bortgång: »för evigt skall jag bära hans minne orubbligt i mitt hjärta«, noterar femtonåringen, och skriver så att säga på Löfflers gravsten: »Han visste vetenskapernas värde, och den tröst som de vid olika tillfällen skänker oss.«²⁰ Att en femtonåring värderar vetenskapen för dess förmåga att skänka tröst är inte en oviktig observation. Vid

den här tiden är det bara två år sedan Hegel förlorade sin mor och själv nästan dog. Behovet av tröst var stort, och att han kunde se det fyllt genom reflektion och kunskap om världen säger mycket om den unge Hegel.

Utantillinläring, som Hegels favoritlärare klandrades för att inte främja tillräckligt, passade i en tid när det var möjligt att på ett tillförlitligt sätt avgöra vad en elev behövde för att finna sig till rätta i livet. Men den bildningsrevolution som inleddes vid tiden för Hegels födelse ägde rum i en ny samhällssituation, där skolornas uppgift snart inte längre skulle vara att inordna eleverna i »hus och stånd«, utan att lära dem att vara självständiga.²¹ Omkring 1770, enligt utbildningshistorikern Heinrich Bosse, var det nämligen traditionen snarare än samhället som upplevde en kris i Tyskland. Vid det här laget hade det helt enkelt publicerats för många böcker och kommentarer till böcker för att kunna upprätthålla illusionen att det var självklart vad som var obligatorisk läsning. Normen kunde inte längre vara att kopiera förebilderna, utan att sakligt granska deras relevans. Det som behövdes var inte lärdom för sin egen skull, eftersom allt vetande redan fanns redovisat någonstans, utan jämförandet av andras erfarenheter, sådana som de finns nedtecknade i böcker, med resultaten av egen eftertanke.

Rousseau, tidigt beundrad av Hegel, hade lagt fram en polemik mot böcker: »Jag hatar böcker! De lär oss endast att tala om det som vi inte förstår.«²² Det var en inställning som vid denna tid följdes av Lessing, Herder, Goethe och Schiller. Det häpnadsväckande när man ser tillbaka är inte bara paradoxen att de som här polemiserade mot läsning var ytterst belästa personer. De var också obekymrade över den ännu större motsägelsen att de själva, liksom redan Rousseau före dem, lät publicera sina invändningar mot erfarenheter i andra hand. Följ inga auktoriteter, utan er egen erfarenhet, sade de – och gjorde just därigenom själva anspråk på auktoritet. Hegel för sin del övertar inte denna gest, att frigöra sig från traditionen genom att vända den ryggen. Han känner sig inte som ett originellt geni. Därtill var han en alltför medveten läsare, som alltsedan ungdomen livnärt sig på en nästan ofattbar mängd läsning. Tvärtom kommer han att försöka förstå vad traditionen handlar om och var gränserna går för vad som

kan föras vidare. Han skulle aldrig ha kunnat vända sig mot att läsa och skriva böcker, redan för att retoriskt glänsande tal alltid förblev främmande för honom. De första anmärkningar som riktades mot honom i skolan handlar inte om hans argument, utan om hans sätt att framställa dem.

Allt detta visar *hur* den unge Hegel bildade sig. Men *vad* tänkte han, *vad* var viktigt för honom? Inte lätt att säga. Han kom inte från en påfallande religiös familj. Passion är lika främmande för honom som idén att man har något att vinna på att ge sig hän åt sitt bultande hjärta. Han är ingen svärmare, är inte böjd för riskabla eller experimentella tankar. Han är lika intresserad av den grekiska tragedin som av fysik eller tyska Rousseaulärjungars vid första anblicken banala åsikter. Det som ter sig trovärdigt för honom är lyckoläran i en måttfull upplysning främmande för all radikalism. »Alla människor har avsikten att göra sig själva lyckliga«, noterar Hegel i sin dagbok 1786, för att strax därefter konstatera att det också finns sådana som offrar sig för att göra andra lyckliga. »Men dessa, tror jag, har inte offrat sann lycka utan endast timliga fördelar, timlig lycka, också livet.«²³ Till och med martyrer, innebär detta, räknar på lyckan i sitt beteende. Det sokratiska påståendet att dygd, och därmed goda handlingar, vilar på kunskap och inte på beslut, ter sig rimligt för honom. Från filosofen Johann Georg Heinrich Feders *Nya Émile*, det verk som han excerperat flitigast, skriver han av följande 1785: »Jag har aldrig kunnat finna en grundläggande drift till det onda, det vill säga till det egna fördärvet och till skada för andra. Människan älskar sig själv och kan inte på något sätt vilja sitt eget fördärv. Hon skadar bara sig själv av misstag.«²⁴

Synsättet inom en måttfull tysk upplysning är alltså vad Hegel följer under sina skolår. Medan Rousseaus *Émile* såg samhället som källan till allt ont, försökte Feders *Nya Émile* precis tvärtom leda fram eleven till den vedertagna moralen. Hegel är emellertid mindre intresserad av författarens pedagogiska åsikter än av hans moralpsykologi, som denne klagör i kapitlet »Om grunderna för böjelserna, särskilt de som huvudsakligen bestämmer en persons riktiga eller felaktiga beteende«. Här förklarar Feder att endast goda ting kommer från

naturen, att egenkärlek implicerar kärlek till andra och att dygden bara har fördelar. Endast på åtta av sjuttiofyra sidor i detta kapitel finner Hegel ingenting värt att föra över till sin anteckningsbok. Så skriver han till exempel av att dygden ännu inte är fullkomlig så länge den stöds av förväntan om egna fördelar och fruktan. Men han avbryter vid den punkt där Feder tillägger den typiskt pragmatiska reservationen att ofullkomlig dygd ändå är bättre än ingen alls, för såväl samhället som individen.²⁵

Hegel tilltalas av upplysningstidens nyttotänkande eftersom det knyter ihop intelligensen med dess sociala omständigheter. Allt som blir tänkt måste också bevisa sitt värde i livet, och om det bara står skrivet i böcker så lever det också bara ett liv i böcker. Samtidigt ser han tidigt att både tankar och handlingar blir ofria om de senare knyts alltför nära till tillfredsställandet av sinnliga behov. Den mänskliga sinnligheten är alltså för honom å ena sidan ingenting dåligt, eftersom även fantasi, inbillningskraft och känslor hänger samman med den. Å andra sidan kan människans sinnlighet, såsom »beroende av den yttre och inre naturen – av det som omger henne och som hon lever i, och av de sinnliga böjelserna och blind instinkt«, stå i vägen för hennes bästa möjligheter, som Hegel inte långt därefter kommer att skriva.²⁶

Även om begreppen *idealism* och *materialism* inte var tillgängliga vid den här tiden, anade redan gymnasieeleven Hegel motsägelserna i filosofiska teorier som höll sig strikt till denna distinktion. Å ena sidan är människan beroende av yttre krafter som påverkar henne: religion, klimat, lagstiftning, moral. Å andra sidan är hon fri och ska utveckla alla sina krafter, vilket hon likväl bara kan göra på grundval av sin inordning i konkreta levnadssätt. Frihet är inte ett abstrakt motstånd, utan utvecklingen av möjligheter i en given situation. Men hur kan man avgöra vilka meningsfulla möjligheter som en situation rymmer? Vad motiverar Sokrates att finna sig i atenarnas dom över honom i stället för att fly? Varför kan det vara rätt att göra något som går emot det egna välbefinnandet? Vid denna tidpunkt har Hegel ännu inte en vokabulär för att finna sin väg genom sådana motsägelser.

Mot slutet av Hegels skolgång uppkom frågan vad den skulle utmynna i. Hans mors önskan hade varit att utbilda honom till präst.

Han fogade sig i detta eftersom man vid denna tid rent allmänt fogade sig i föräldrarnas vilja och eftersom utbildningen för denna bana erbjöd honom alla tänkbara perspektiv på världen. Men redan för artonåringen föreföll det klart att det inte skulle bli hans sak att förkunna Nya testamentet. Vad han var intresserad av, och vad han fann rimligt utifrån vad han hade läst, hade inget alls med denna uppgift att göra. Hegel behövde inte se studierna som skulle följa på hans skoltid som utbildning för ett yrke, utan kunde ta dem som en tidsfrist för att ta reda på vad man kunde ta sig till här i livet med all läsning och alla tankar som hans skoltid lett honom fram till. Sedan får man se hur det blir.

Låt oss göra en första sammanfattning: Hegel växer upp i en »ja, men«-värld. Han tillhör en familj som är monarkiskt sinnad, men som lever uppfylld av borgerlig stolthet. Man är protestantisk, men suveränen är katolsk. Han är suveränen, men underställd landständerna och deras författningsstadgade rättigheter. Han odlar barockens ärelystnad, men vänder sig – om än sent – med stor stränghet till uppgiften att förbättra sin stat. Upplysningen är förhärskande, men det är också den lutherska tron. Man hyser föreställningen att dygden är till nytta, men i Königsberg är Immanuel Kant redan i färd med att revolutionera förhållandet till moral och religion på ett sådant sätt att egoismen framstår som ogenomtänkt. I skolornas undervisning hålls antiken fram som föredöme, men också kristendomen och sunda förnuftet. Ja, Sokrates – men också Jesus. Ja, monarki – men också republik. Ja, tradition – men också motsägandet av den.

Början på denna biografi omgärdas således av många förbehåll. Ingen hade vid slutet av Hegels skolgång kunnat säga vad det skulle bli av honom. Det är karaktäristiskt för bildningens situation vid den här tiden. Unga människor rycker inte längre självklart in i de positioner som deras ursprung pekar ut för dem. Hegel inleder studier som leder fram till prästbanan, men har inte minsta tanke på att ta upp detta yrke. Vilket annat vet han ännu inte. Det är just vad bildning innebär – att man under lång tid kan bortse från frågan om vad man ska bli.